

Sémantické kategórie predmetnosť a činnosť v ranej ontogenéze reči dieťaťa

Katarína Podhajecká

Inštitút slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

Počiatočná fáza seriózných výskumov reči dieťaťa vo svete sa spája s koncom 19. storočia. Prudký rozvoj týchto výskumov, súvisiaci aj s rozvojom techniky, však nastal v 50. rokoch 20. storočia a v posledných rokoch sa detská reč stala predmetom komplexného a interdisciplinárneho výskumu aj slovenskej odbornej verejnosti.

Teoretické východiská ponúkajú aj zistenia z oblasti vývinovej psychológie, psycholingvistiky a sociolingvistiky. Pri výskumoch detskej reči sa veľmi často nebral do úvahy jej vzťah k mysleniu a sociálna zameranosť. Skúmal sa síce výsledný produkt (verbálny prejav), ale nie to, čo tomuto produktu predchádzalo a prečo vlastne vznikol. L. S. Vygotskij sa začal zaoberať rečovými činnosťami nielen z hľadiska obsahu, ale skúmal aj ich determinanty a funkcie, ktoré plnia (Průcha, 2004). Ten zistil, že rečové činnosti nie je možné skúmať na základe individuálnych, mimokontextových faktorov, na základe čoho vytvoril koncepciu sociálnej a kultúrnej podmienenosti jazyka a myslenia: „*Prvotnou funkciou reči je funkcia zdieľania, sociálneho styku, pôsobenia na iných, a to tak u dospelých, ako aj u detí.*“ (Průcha, 2004, s. 45). V súlade so zisteniami, že vývin myslenia človeka odrážajúci sa v reči sa prejavuje v sociálnej interakcii s inými ľuďmi, realizujeme aj túto prípadovú štúdiu detskej reči v podmienkach, v ktorých sa dieťa stáva účastníkom sociálnej interakcie a komunikačného procesu.

1. Sémantické kategórie

Termín *sémantická kategória* zaviedla Margaret Laheyová vo svojom modeli osvojovania jazykových schopností, ktorý obsahovo primárne vychádza zo sociolingvistickej teórie.¹ V našom príspevku sa zaoberáme prvou spomínanou dimenziou, obsahom. V rečovej komunikácii predstavuje význam. Podľa M. Laheyovej (Kapalková, 2002, s. 10) „*si deti na celom svete na približne rovnakých vývinových stupňoch osvojujú tie isté komponenty obsahu, ale vyjadrujú ich prostredníctvom rôznych tém. Táto skutočnosť je daná rôznym materiálovým prostredím, ktoré ich obklopuje. Všetky významové vzťahy sú zakódované v sémantických kategóriách.*“²

¹ „Laheyová definuje jazyk ako kód, ktorým sú vyjadrované myšlienky o svete cez konvenčný systém arbitrárnych signálov v komunikácii. V rámci jazyka rozlišuje tri komponenty alebo dimenzie: *obsah, formu, použitie*, pričom jej model zachytáva i neverbálne komunikačné správanie.“ (Kapalková, 2002, s. 12).

² Sémantické kategórie: predmetnosť, činnosť, špecifikácia, lokalizovanosť, temporálnosť, existenciálnosť, rezultatívnosť, rekurencia, vonkajší stav, vnútorný stav a zmyslová skúsenosť, modalitosť, komunikácia, kognícia, posesívnosť, prospechovosť, postojovosť, účelovosť/kauzálnosť, kvantitatívnosť, relačnosť.

Predmetom príspevku je načrtnutie vývinu dvoch najfrekvencovanejších sémantických kategórií reči Janky, dievčatka z východného Slovenska, v časovom rozmedzí jedného polroka medzi druhým a tretím rokom života (presnejšie od 27. do 32. mesiaca) v prirodzenom komunikačnom prostredí. Budeme sledovať, ako sa myslenie dieťaťa odráža v jazyku, t.j. aké jazykové prostriedky vzhľadom na komunikačnú situáciu používa a aký obsah chce nimi vyjadriť, pričom cieľom nie je exaktne určiť, aký jazykový prostriedok sa má vyskytnúť v rámci konkrétnej sémantickej kategórie v určitom mesiaci, ale vypracovanie tzv. *zón najbližšieho vývinu*.³

1.1 Predmetnosť v ontogenéze detskej reči

Vo všetkých šiestich skúmaných mesiacoch si prvenstvo rozšírenia zachováva sémantická kategória predmetnosť. Súvisí to s potrebou dieťaťa poznávať okolitý svet a jednotlivým veciam a javom, ktoré ho obklopujú, dávať rozličné pomenovania.⁴ Označuje ňou osoby, zvieratá, veci, časti odevu, ľudského tela, prírodné reálie, vlastnosti a deje a je vyjadrená substantívami, pronomínami a numeráliami.

V 27. mesiaci predmetnosť predstavuje 24,46 % celej Jankinej rečovej komunikácie. Kategóriu predmetnosti vyjadruje pomocou substantív a pronomín.

V substantívnom pomenovanom aparáte dominujú konkréta nad abstraktami (v celej rečovej komunikácii sme zaznamenali iba jedno abstraktum: *zábavka*), pričom dieťa nimi pomenúva osoby (zväčša rodinných príslušníkov), časti tela, zvieratá, rastliny, kusy odevu a iné veci, ktoré ho obklopujú. Ku konkrétam sme zaradili aj slovo *joga*, pretože v našom prípade⁵ ním dieťa rozumie sústavu telesných cvičení a nie filozofický systém. V tomto období využíva v rečovom prejave na vyjadrenie vzťahov medzi jednotlivými javmi len tri pády, a to nominatív podmetu a menného prísudku (singulár aj plurál), intencný akuzatív (singulár aj plurál) a adnominálny a okolnostný inštrumentál (len singulár), pričom osvojenie správnej tematickej morfémy ešte nie je zavŕšené. Vo veľkej miere pomenúva veci deminutívami.

Z pronomín najviac využíva ukazovacie⁶, potom osobné (základné), opytovacie a nakoniec neurčité (len zámeno *nešo* = *niečo*). Osobnými (1. osoba sg. a pl., 2. sg., 3. osoba sg. a pl.), opytovacími a neurčitým zámenom vyjadruje nominatívne a akuzatívne vzťahy medzi slovami, kým pri ukazovacích zámenách používa aj predložkový inštrumentál (len v singulári).

V 28. mesiaci tvorí predmetnosť 27,94 % verbálneho prejavu Janky.

³ Tento termín zaviedol L. S. Vygotskij a charakterizuje ho ako „vzdialenosť medzi aktuálnou úrovňou výkonu (realizujúca sa úrovňou schopnosti dieťaťa riešiť určitú úlohu) a potenciálnou vývinovou úrovňou“ (Průcha, 2004, s. 71). Túto vzdialenosť má dieťaťu pomôcť prekonať dospelý alebo iné dieťa (Průcha, 2004). Zóny najbližšieho vývinu naznačíme v grafoch.

⁴ Vygotskij píše, že dieťa tak odhaľuje symbolickú funkciu reči, keďže chápe vzťah medzi znakom a významom (Průcha, 2004).

⁵ Janka a mama spolu cvičia.

⁶ Keď sa dieťa pýta na názov nejakej veci, ukáže na konkrétny predmet a označí ho zámenom *to*, resp. *toto*. Ukazovacie pronomíná využíva aj vtedy, ak o nejakom predmete rozprávalo už skôr (odkazovacia funkcia) alebo si nevie spomenúť na jeho názov.

Pri vyjadrovaní predmetnosti substantívami pomenúva i látkové substancie (*med, maslo, cukor, medovinu, kávu, vodou*) a môžeme nájsť už aj jeden termín (*mikróby*). K nominatívu, akuzatívu a inštrumentálu (všetky pády v sg. aj pl.), ktorých používanie sa prehlbuje, pribudol aj genitív (sg. aj pl.) a lokál. V našom prípade ide o partitívny genitív a spája látkové podstatné mená so slovami vyjadrujúcimi mieru. V tomto mesiaci pribudol aj lokál spájajúci podstatné meno s lokálovou predložkou *o* (knihy *o Hamovi, rozprávky o lastovičkách, o ježkovi, o stromčeku, o autíčkach*). Zmena však nastala aj v inštrumentáli. Kým v 27. mesiaci ním Janka vyjadrovala spoluúčasť ďalšieho človeka či veci na deji alebo jave (išlo predovšetkým o predložkový inštrumentál), v 28. mesiaci ním vyjadruje aj prostriedok, pričom sa vyskytuje aj bezpredložkové spojenie slov (*nožom, vidličkou, vodou*).

K osobným zámenám pribudla inštrumentálová forma 1. osoby *so mnou* a k ukazovacím rozlišovanie mužského rodu zámenom *ten*.

V 29. mesiaci sémantická kategória predmetnosť reprezentuje približne 20,09 % aktívnej slovnej zásoby. Oproti predchádzajúcim dvom mesiacom je to pokles približne o jednu pätinu.

Pokiaľ ide o substantíva, začína Janka používať už aj slová s komplikovanou výslovnosťou (*hrča*). V deklinačnom systéme nenastala oproti minulému mesiacu veľká zmena (jeho používanie sa naďalej upevňuje), akurát okrem partitívneho genitívu sme zaregistrovali aj predložkový adnominálny a intencný genitív. Upevňuje sa predložkový⁷ (*s babkou, s tými zajačikmi*) aj bezpredložkový⁸ (*vysávačom*) inštrumentál.

V tomto období sme zaznamenali dve abstraktá (*hlúposti, pravda*), čo je dosť veľký posun v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. V 27. mesiaci Janka síce použila jedno abstraktum (A. sg. urobili *zábavku*)⁹, avšak predpokladáme, že jeho použitie bolo do značnej miery fixované na konkrétnu rozprávku, v minulosti počutú od starej mamy, ktorá použila práve toto slovo.

Zámenný aparát je v kategórii osobných základných pronomín obohatený o genitív plurálu (*nás*), v kategórii opytovacích zámen inštrumentálovým tvarom *čo* (*S čím?*) a pribudlo aj neurčité zámeno *dačo*. To môžeme považovať za synonymum neurčitého zámena *niečo*, vyskytnuvšieho sa v 27. mesiaci. Operovanie zámenami, spomínanými pri charakterizácii predchádzajúcich mesiacov, sa ďalej upevňuje, pravda, s výnimkou ukazovacích zámen. Tie síce Janka v rečovej komunikácii stále používa, ale vyjadruje nimi sémantickú kategóriu špecifikácie.

V 30. mesiaci predstavuje kategória predmetnosť 22,19 %, teda asi o dve percentá viac ako v predchádzajúcom mesiaci.

Konkrétnymi podstatnými menami v rečovej komunikácii označuje rastliny a živočíchy exaktnejšie. Kým v predchádzajúcich štádiách by Janka *hrdličku* nazvala všeobecnejším podstatným menom vtáčik alebo *skunka* zvieratkom, teraz ich pomenúva rodovým menom. To isté platí aj o rastlinách *skorocel, tulipán, narcis* a i., ktoré by predtým boli iba rastlinkami či kvietkami. Slovnú zásobu rozšírila aj o pomenovania technických vynálezov (*lokomotíva*), kým predtým vedela pomenovať len technické zariadenia nachádzajúce sa v domácnosti alebo jej okolí (*auto, vysávač, teraz aj kanvi-*

⁷ Vyjadruje ním spoluúčasť osoby, zvierat'a alebo veci na deji.

⁸ Vyjadruje ním prostriedok vykonávania deja.

⁹ Janka ho použila pri rozprávaní príbehu.

ca). Pozná už aj názov športu a telesného úkonu (*basketbal, kotúl*) a vie už pomenovať niektoré písmená (*d*).

Z pádov využíva a upevňuje nominatív podmetu a menného prísudku, intencný akuzatív, adnominálny a okolnostný inštrumentál. Lokálom vyjadruje vzťah medzi substantívom a prepozíciami *o* a *v* (*o mame, o tatíkovi, v sukničke*), pričom predložka *v* v našom prípade nevyjadruje lokalizovanosť, keďže Janka ňou chce zdôrazniť vzťah k tomuto odevu (*Radšej byť v sukničke. = Radšej mať sukničku*). Genitív sme v nahrávkach tohto mesiaca nezaznamenali. Nóvom je aj oslovenie *mami* (predtým len *mamka*).

Zámená sa upevňujú. Ukazovacie, opytovacie a neurčité zámená neprešli žiadnou zmenou, v osobných základných pronomínach sa upevňuje krátka akuzatívna forma (*ťa, ho*).

Rozširuje sa aj slovnodruhový aparát na vyjadrenie predmetnosti. Ako sme vyššie uviedli, od skúmaného 27. mesiaca po 29. mesiac ho reprezentovali len substantíva a pronomína. Pri substantívach sme spomínali, že Janka pozná niektoré písmená. Teraz vie pomenovať už aj niektoré číslice a to sa zákonite premietlo aj do tejto sémantickej kategórie. Číslovky, resp. číslené vyjadrenia (A sg. *nulu, sedmičku*) sme sem zaradili preto, lebo v našej situácii¹⁰ nevyjadrujú kvantitu, ale pomenúvajú konkrétnu vec, predmet.

V 31. mesiaci podiel predmetnosti vzrástol približne o päť percent na 24,87 %. Janka svoj slovník obohacuje o ďalšie botanické a zoológické rodové termíny. Niektoré predmety bližšie charakterizuje tým, že vysvetlí, na čo sú určené, teda ich účel (*doska* na žehlenie). Medzi konkrétnymi podstatnými menami sa objavujú aj abstraktá, ktoré v našom kontexte reprezentujú reálne uchopiteľnú substanciu (*farba* = farbička, *bomba* = plynová). Systém pádov sa naďalej upevňuje, ale v celej rečovej komunikácii sme nezaregistrovali lokál a genitív sa vyskytoval len raz (*idem bez papučky*). Inštrumentál je výlučne okolnostný.

Z pronomín využívala Janka osobné (základné), ukazovacie a opytovacie a môžeme konštatovať, že ich používanie plní rovnaké funkcie jako v predchádzajúcich obdobiach.

Podobne ako v predchádzajúcom mesiaci aj teraz sme do kategórie predmetnosť zaradili číslovky (*jednotku*), ktorých funkcia je totožná s funkciou v minulom mesiaci.

V 32. mesiaci sa sémantická kategória predmetnosť vyskytuje v 23,40 % Jankinej rečovej komunikácie.

V substantívnom aparáte nenastali závažné zmeny. Opäť máme partitívny genitív (*vody, rezankov*) a lokál (*o zlatovláske*). Inštrumentál sme zaznamenali len v jedinom prípade (*s babkou*). Z abstraktných podstatných mien sme nezaregistrovali žiadne.

V zámenách môžeme badať inštrumentálovú podobu osobného zámena *oni* (*s nimi*) a ukazovacieho zámena *toto* (*s týmto*). Opytovacie zámeno je také isté ako v predošlých obdobiach a neurčité pronomína (podobne ako číslovky) sa v rečovej komunikácii neobjavili.

Záverom môžeme konštatovať, že Jankin rečový prejav vo veku od 27. do 32. mesiaca prešiel v prvých troch mesiacoch najväčším vývinom pádov, pričom v ostatných

---

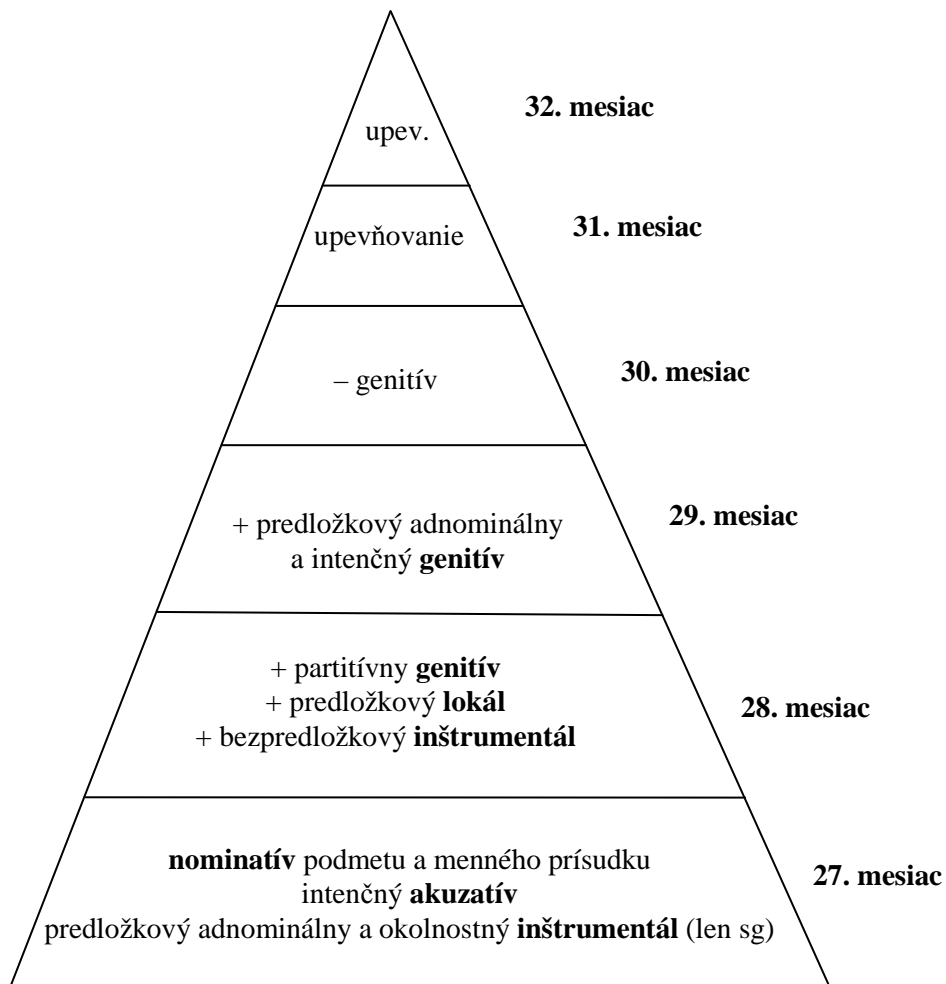
¹⁰ Janka sa hrá so skladačkou, ktorej súčasťou sú písmená a číslice.

ich už len upevňuje. V 27. mesiaci používa nominatív podmetu a menného prísudku, intencný akuzatív a predložkový adnominálny a okolnostný inštrumentál (len sg.). V druhom skúmanom mesiaci sa deklinačný systém obohatil o partitívny genitív, predložkový lokál a bezpredložkový inštrumentál. V 29. mesiaci sa používanie spomenutých pádov upevňovalo, pričom k nim pribudol ešte predložkový adnominálny a intencný genitív (aj pri zámenách). 30. mesiac je mesiacom upevňovania deklinačného systému. Genitív sa na nahrávkach z tohto z obdobia nenachádzal. V predposlednom skúmanom mesiaci sme nezaregistrovali lokál, genitív bol výlučne intencný a inštrumentál okolnostný. V poslednom mesiaci sa opäť vyskytoval partitívny genitív, predložkový lokál a adnominálny inštrumentál.

Ak hovoríme o pádoch, neznamenali sme sa o datív. Neznamená to však, že ho dieťa v rečovej komunikácii nepoužíva, len ním vyjadruje ďalšiu sémantickú kategóriu, prospechovosť (tzv. prospechový datív).

Naopak, v slovnodruhovom vyjadrení predmetnosti nastávajú zmeny v druhých troch mesiacoch. V prvom mesiaci vyjadruje Janka predmetnosť pomocou substantív (konkréta) a zámen (osobné – základné, ukazovacie, opytovacie, neurčité). V druhom sme síce neurčité zámeno nezaznamenali, ale pribudli látkové podstatné mená a rozlišovanie mužského rodu zámenom *ten*. V 29. mesiaci ukazovacie zámená už plnia funkciu špecifikácie. Zaregistrovali sme aj dve abstraktá. Vo veku dva a pol roka sa používanie doterajších zámen upevňuje, podstatné mená sa obohacujú o oslovenie a slová späté s biológiou a technikou. K slovným druhom vyjadrujúcim predmetnosť pribudli číslovky. V posledných dvoch skúmaných obdobiach sa stav vyjadrovania sémantickej kategórie predmetnosť v Jankibej rečovej komunikácii upevňoval.

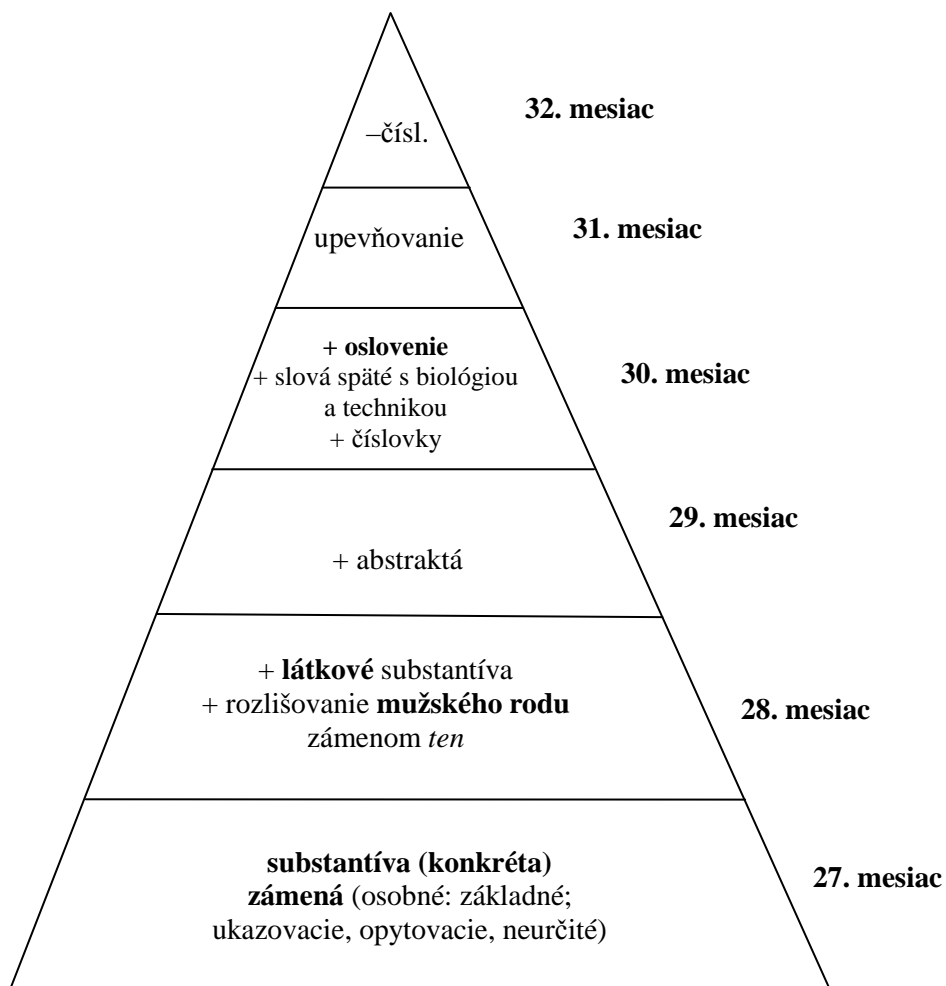
Zóny najbližšieho vývinu v deklinačnom systéme:¹¹

¹¹ Znak + označuje nový prvok v Jankinom jazyku, ktorý sme dosiaľ nezaznamenali.

Znak – označuje prvok v jazyku, ktorý sa v danom mesiaci nevyskytoval, ale v predchádzajúcom období sme ho už zaregistrovali.

Zóny najbližšieho vývinu sémantiky jazykových prostriedkov v rámci predmetnosti:

1.2 Činnosť v ontogenéze detskej reči

Po zvládnutí pomenovania osôb, zvierat a vecí, teda po určení predmetnosti sa dieťa snaží vyjadriť, čo konkrétna substancia robí alebo čo sa s ňou deje. Sémantickou kategóriou činnosť¹² pomenúva nesamostatné a v čase prebiehajúce dynamické príznaky. Sú to činnosti, stavy, vzťahy medzi substanciami, vlastnosti a schopnosti. Na tento účel slúžia slovesá, avšak v Jankinej rečovej komunikácii sme na vyjadrenie tejto sémantickej kategórie v ojedinelých prípadoch zaznamenali aj podstatné mená a citoslovčia.

Pretože sémantika slovies je veľmi rozmanitá, kategóriu činnosť sme podľa štúdie Jany Kesselovej (2008) rozdelili na dve základné podkategórie: činnosť so zmenou miesta (slovesá pohybu) a činnosť bez zmeny miesta. Na získanom materiáli sme zisťovali vyjadrovanie slovesnej osoby, slovesného času,¹³ slovesného spôsobu a zvratnosť slovies.¹⁴

V 27. mesiaci predstavuje činnosť 19,27 %, pričom podkategória činnosť bez zmeny miesta tvorí 12,03 % celej rečovej komunikácie Janky.

Už v prvom skúmanom období túto sémantickú kategóriu vyjadrovala Janka vo všetkých slovesných časoch. Vo futúre prevládajú slovesá s dokonavým vidom, čo dokazuje zhodu s výsledkami výskumov autoriek *Knihy o detskej reči* o vyjadrovaní sa dieťaťa k veľmi blízkej budúcnosti. Zaregistrovali sme jedno nesprávne (morfológické) utvorenie budúceho času *bude počkať*. Našli sme aj spájateľnosť činnosti s činnosťou: *ísť* s dokonavým (*ide sa obliecť*) aj nedokonavým slovesom (*ideme nakupovať, ide hľadať*). V našom prípade nimi vyjadruje blízku budúcnosť.

Vyskytujú sa tu aj štyri slovesá v kombinácii s povinnosťou a možnosťou modalitosťou.

Takmer výlučne používala Janka slovesá v tvare indikatívu. Na nahrávkach sme zaznamenali iba jeden imperatív (*počkaj*) a žiaden kondicionál.

Už vie odlíšiť zvratnosť od nezvratnosti v závislosti od významu. Teda v našom prípade *sa, si* nie sú prázdny lexikálnymi morfémi, ale derivačnými rozlišujúcimi význam slovesa.

Negáciu slovesa tvorí predponou *ne-* a takto utvorené sloveso má už správnu morfológickú podobu.

Spomedzi slovesných osôb bola najviac zastúpenou 3. os. sg., keďže Janka ešte o sebe stále rozpráva v tretej osobe (Janka už *veší* = vešia), ďalšou najfrekvencovanejšou 3. os. pl., 1. os. pl. a nakoniec 2. os. sg. Našli sme len jeden príklad na 1. os. sg. (*skúsim*), z čoho usudzujeme, že uvedomovanie si seba samého ako 1. os. sg., a teda jedinečného individua, sa ešte len začína formovať. Zaznamenali sme tu aj samostatne stojace¹⁵ infinitívne tvary (toto *zašrubovať, vyvesiť*).

Činnosť so zmenou miesta predstavuje 7,24 % Jankinho rečového prejavu.

¹² Sémantická kategória činnosť je po predmetnosti druhá najfrekvencovanejšia v rečovej komunikácii.

¹³ Podľa K. Horňákovej, S. Kapalkovej a M. Mikulajovej (2005) sa dieťa v období od 24. mesiaca začína slovesami prvýkrát vyjadrovať k veľmi blízkej budúcnosti.

¹⁴ Modálne slovesá sú obsahom samostatnej sémantickej kategórie modalitosť a nebudeme sa nimi špeciálne zaoberať.

¹⁵ Bez pomocného slovesa.

Aparát sloviess pohybu je značne zúžený len na niekoľko z nich. K činnosti so zmenou miesta sme zaradili aj sloveso *dať* vo význame premiestniť, kým v kategórii činnosť bez zmeny miesta má význam darovať alebo podať. Figuruje tu aj sloveso *ísť*, ale oproti funkcii pomocného slovesa z predchádzajúcej kategórie, má tu aj funkciu plnovýznamového slovesa. Ako pomocné sloveso tu však vystupuje v spojení so slovesami pohybu (*ide doniesť, ide hľadať*) a takisto – ako v predošlej kategórii – tu vyjadruje blízkú budúcnosť. Pomocné, presnejšie modálne sloveso, ktoré vyjadruje povinnosť, možnosť, tu môžeme nájsť v kombinácii s tromi slovesami (*dať, ísť, vkladáť*).

Zo slovesných časov sa vyskytovali všetky, ale zložené tvary futúra – nedokonavý vid – sme zaznamenali len dva (*budeme ťahať* a v spojení s modálnym slovesom *nebudeme môcť vkladáť*). Všetkými slovesami Janka konštatuje, že dej reálne existuje, z čoho vyplýva výskyt výlučne slovesného spôsobu indikatívu. Kým v činnosti bez zmeny miesta sme mohli nájsť aspoň imperatív, tu ho nenachádzame.

Zvratné slovesá sme zaregistrovali len tri. Dve z nich v dvojčlenných vetách (*dáva sa, potočíme sa* a záporová forma *nepotočíme sa*) a jedno v jednočlennej vete (*pôjde sa*). Zvratné komponenty *sa, si* tu tiež fungujú ako derivačné morfémy.

Používanie slovesnej osoby je podobné ako pri činnosti bez zmeny miesta s tým rozdielom, že sme nezaregistrovali ani jeden príklad na 1. os. sg. O nedokonalom používaní osoby svedčia aj samostatné infinitívne tvary (*ťahať, odtuť* = odfúknuť).

V 28. mesiaci sa činnosť podieľa na 14,23 % Jankinej rečovej komunikácie, pričom činnosti bez zmeny miesta prináleží 10,22%. Táto podkategória zahŕňa prevažnú časť celej kategórie činnosť.

V používaní slovesného spôsobu nedošlo k žiadnej zmene. Okrem indikatívu používa Janka stále ten istý imperatív plnovýznamového slovesa (*Počkaj!*) a jeden nový tvar imperatívum pomocného slovesa (*Prestaň!*).

Zvratné slovesá sú zastúpené približne v rovnakej miere ako pred mesiacom, ale stáva sa už, že Janka rozlišuje nielen zvrtnosť a nezvrtnosť, ale aj význam zvrtných zámen *sa, si* (*dáva sa, dať si*). Po prvý raz sme zaregistrovali otázku „Čo sa stalo?“, ktorou sa pýta na udalosť.

Činnosť bez zmeny miesta v kombinácii s modálnym slovesom vyjadrujúcim možnosť, povinnosť a vôľu sme našli v štyroch prípadoch (môžem *ofúkať*, nemôže *piť*, musíme *vyskúšať*, nechce *sa umyť*). Z pomocných sloviess sa tu okrem modálnych nachádza aj limitné sloveso *ísť*¹⁶ (*idem kamerovať*) a fázové slovesá *začať* a *prestať* (*začal vŕzgať, prestaň točiť*).

Rozvrstvenie slovesných osôb je presne také isté ako v 27. mesiaci. Najrozšírenejšou osobou je 3. os. sg., ktorou Janka označuje nielen iného človeka, ale ešte stále aj seba. Tak ako pred mesiacom aj teraz máme len jeden prípad 1. os. sg. a to v tvare limitného slovesa *ísť* (*idem kamerovať*). V spojení slovesa a osoby sa tu ešte vyskytujú nepresnosti relačných morfémy (*pijeme si; Špagety sa varí*).

Sémantickej kategórii činnosť so zmenou miesta patrí 4,01 % z celkového množstva jazykových prostriedkov.

Výskyt sloviess pohybu poklesol o viac než polovicu. Spektrum činnosti so zmenou miesta je obmedzené na niekoľko sloviess (*vkladám, odložíme, pôjde, príde, vezú sa, schovala sa*) a ich tvarových variantov.

¹⁶ Limitné sloveso *ísť* sme už v tejto sémantickej kategórii zaregistrovali aj v minulom mesiaci.

Máme tu zastúpené všetky slovesné časy (futúrum je tvorené len dokonavými slovesami), ale zmenou oproti predchádzajúcemu obdobiu je pribudnutie imperatívu *Pod!*.

Zvratné slovesá sú dve a sú tu aj tri spojenia sloviess s modálnym slovesom (nechce *ísť*, musíme *dať*, mám *dať*).

Ďalšou zmenou je výskyt 1. osoby jednotného čísla (*vkladám*, mám *dať*), avšak jej uplatňovanie je zatiaľ náhodné.¹⁷ Popri nej sa ostatné vyššie spomínané slovesné osoby z predchádzajúceho obdobia upevňujú.

Vo veku 29 mesiacov sme u Janky zaregistrovali sémantickú kategóriu činnosť v 15,56 % rečovej komunikácie.

Činnosť bez zmeny miesta sa podieľala na 13,6 % rečového prejavu. Budúci čas vyjadruje Janka len pomocou dokonavých sloviess. Okrem indikatívu a imperatívu (stále len pri slovese počkať) sa po prvý raz objavil v rečovej komunikácii aj kondicionál. Podmienku síce začala tvoriť, ale nedokončila ju, pretože nemáme informáciu o konkrétnom slovese. V každom prípade to však môžeme považovať za výraznejší pokrok v Jankinom myslení. Dáva tým najavo, že si už neuvedomuje len deje reálne (oznamovací spôsob) a požadované (rozkazovací spôsob), ale aj predpokladané možné deje (podmieňovací spôsob) (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1988).

V používaní zvratných sloviess a sloviess spojených s modálnym nedošlo v porovnaní s minulým mesiacom k závažným zmenám. Limitné ani fázové sloveso sme tu nezaregistrovali.

Uplatňovanie 1. osoby jednotného čísla už v tomto mesiaci považujeme za cielené a systémové. Janka už samu seba vníma ako jedinečnú individualitu. Dovoľujeme si to tvrdiť na základe viackrát použitej 1. os. sg. či už v tvare futúra (*dám*), alebo v tvare modálneho slovesa, stojaceho pri slovese reprezentujúcom činnosť bez zmeny miesta (*môžem kúpiť*, *chcem dať*). Ďalšou odlišnosťou je aj absencia 3. osoby množného čísla, ale domnievame sa, že to súvisí len s pomenúvanou realitou, resp. s komunikačnou situáciou.¹⁸ Našli sme aj jeden infinitív bez neplnovýznamového slovesa (*papať*).

Podkategória činnosť so zmenou miesta tvorí 1,96 % celého verbálneho prejavu Janky. V tejto sémantickej kategórii sú zastúpené všetky slovesné časy. Budúci čas má podoby jednoduchých (tu *dám*) aj zložených slovesných tvarov (*budem sa bicyklovať*).

Podobne ako v 28. mesiaci aj tu sme okrem indikatívu zaznamenali len jeden, a to ten istý, imperatív (*Pod!*).

Zvratné slovesá sa vyskytovali v menšej miere a takisto sme zaregistrovali len jednu kombináciu slovesa pohybu s modálnym slovesom (nemuseli *behať*).

Druhú osobu spolu so slovesom pohybu v tomto mesiaci Janka vôbec nepoužila. Prvú a tretiu osobu sme našli pri vyjadrení obidvoch čísel, hoci 1. os. sg. sa tu vyskytovala len v jednom prípade (tu *dám*).

Vo veku 2 rokov a 6 mesiacov figuruje sémantická kategória činnosť v 16,96 % celého Jankinho rečového prejavu.

¹⁷ Náhodnosť spočíva vo využívaní 3. os. sg. (napr.: Janka *príde* z jednej strany.; Janka *dala* taký pekný červený kominik.) a 1. os. pl. (napr. *Dáme* panvicu.) namiesto 1. os. sg.

¹⁸ Janka nerozpráva o viacerých iných ľuďoch alebo veciach naraz, a preto ani nepoužila 3. os. sg.

Činnosť bez zmeny miesta sa na celej rečovej komunikácii podieľala 11,86 %. V slovesných časoch nebadáme veľké zmeny, akurát budúci čas je tu tvorený slovesami dokonavého aj nedokonavého vidu. V oblasti slovesného spôsobu je tu malý posun. Kondicionál sme tu síce nezaznamenali, ale imperatív (doteraz len *počkaj*) sa obohatil o sloveso *naberať* (*naberaj*).

Slovesá spojené s modálnym sme tu našli tri (nemôže tu *stojit'*, nechcela *chňapnúť*, mohli *papat'*), pričom vidíme, že tvar infinitívu v prvom prípade je do značnej miery zdeformovaný. Predpokladáme, že v tomto prípade došlo k vnútroparadigmatickému vyrovnávaniu, keďže táto zmena nastala pod vplyvom interfigovanej (vlozenej) morfémy *-j-* pri časovaní slovesa *stáť* vo všetkých osobách singuláru a plurálu. Na rozdiel od minulého mesiaca sme tu opäť našli kombináciu s neplnovýznamovým slovesom *ísť*, tentoraz v dvoch prípadoch (*ideme pozerať*, *idem demolovať*, *neide nakupovať*). Zvratné slovesá máme s obidvomi komponentmi *sa*, *si* (*točím sa*, *hráme sa*, *lahnúť si*).

V tomto mesiaci už môžeme hovoriť o systémovom používaní 1. os. sg, pretože Janka už o sebe nehovorí v 3. os. sg. (ak, tak len výnimočne). Po mesačnej prestávke sme na skúmanom materiáli opäť našli 3. os. pl. a ostatné slovesné osoby sa upevňujú. Zaregistrovali sme tu aj jeden samostatne stojaci infinitív (*biť sa*).

Okrem typických slovies vyjadrujúcich činnosť, sme tu zaznamenali aj také, na použitie ktorých je v myslení potrebná vyššia miera abstrakcie (*snažia sa*, *nedarí sa* mi, *nepasuje*).

Činnosť so zmenou miesta reprezentuje 5,1 % Jankinej aktívnej slovnej zásoby. V tomto období máme opäť zastúpené všetky slovesné časy (futúrum tvorené z dokonavých aj nedokonavých slovies), a teda vyjadrovanie blízkej aj relatívne ďalej budúcnosti. Podmieňovací spôsob sme ešte pri slovesách pohybu ani v tomto období nezaznamenali. Naopak, v imperatíve, tak ako aj v činnosti bez zmeny miesta, došlo k obohateniu o tvar slovesa *vyskočiť* (*Vyskoč!*).

Doteraz zaznamenané slovesné osoby sa naďalej upevňujú. V Jankinej rečovej komunikácii sa vyskytli aj dva osihotené infinitívy (*hojdať*, *kolísat'*).

V 31. mesiaci predstavuje podiel činnosti na rečovej komunikácii skúmaného dieťaťa 21,52 %.

Percentuálny podiel sémantickej kategórie činnosť bez zmeny miesta je 11,88 %.

Aparát slovies sa obohatil o slová spojené s hrou šachu¹⁹ (*dobojoval*, *vybijem*, *zostrelím*, *vyhrala som*) a slovesá vyjadrujúce vlastnosť substancií (*lepí sa*, *nepřhli*).

Zo slovesných časov sú zastúpené všetky tri časy. Slovesný spôsob je síce bez kondicionálu, ale výraznejšie narástlo používanie imperatívu. Okrem doterajšieho *Počkaj!*, máme aj upozornenie *Drž sa* pevne, *Daj pozor* na tú dieru., príkaz *Spoj to!* a výzvu *sadni si*, *otvorme si*.

Zvratné slovesá sa takisto obohacujú o ďalšie nové. Takisto pribudlo slovies spojených s vôľovou, možnosťou, povinnosťou a schopnosťou modalnosťou (sme *muse-li svietiť*, môže *oddychovať*, môžeme *obkresľovať*, nechcem *balit'*, mala *si dať* lyžičkou, nedá sa *pochytať*). Zaznamenali sme aj jeden infinitív s modálnou príslovkou (treba *pritlačiť*) a slovesá s pomocným *ísť* (*idem ho balit'*, išla *hľadať*). Skôr použité slovesné osoby sa naďalej upevňujú.

¹⁹ Janka si v tomto a aj v nasledujúcom mesiaci veľmi obľúbila šach a na nahrávkach je často v tejto situácii zaznamenávaná.

Nóvom oproti predchádzajúcim mesiacom sú slovesá v naučených frázach typu *Ja to tak nenechám.* a *Nič si z toho nerob.* Tieto frázy však považujeme skôr za obohatenie a spretrenie rečového prejavu ako za vývin v myslení, keďže si ich dieťa neutvorilo samo, ale osvojilo v typizovaných komunikačných situáciách.

Činnosť so zmenou miesta tvorilo 10,15 % spomedzi všetkých použitých jazykových prostriedkov.

Tento mesiac je pokrokom nielen kvantitatívnym, ale aj kvalitatívnym. Janka už nevyužíva len zopár slovík v rôznych tvarových varietách, ale tvorí kvalitatívne nové verbá (napr. *vyškrabať sa, skáčem, padáš, guľa sa, odhodili sme, skáčem, vyhnúť sa, nespádnem, nebudem sa hýbať, dostanem sa, kráčam si, vyletel, naháňali sme, hodíme*).

Zastúpené sú všetky slovesné časy a dokonca sme zaznamenali aj budúci čas slovesa vyjadrujúceho tú istú činnosť raz v nedokonavom (*budem skákať*) a raz v dokonavom vide (*skočí*). V Jankinom myslení a následne aj v rečovej komunikácii sa tvorí podmieňovací spôsob²⁰ (*skočila by som, by som tancovala*). Imperatív sme tentoraz nezaregistrovali.

Používanie zvrtných slovík, slovík spojených s modálnym a limitným slovesom sa naďalej upevňuje. Slovesné osoby už používa Janka správne.

V poslednom skúmanom období, **32. mesiaci**, figurovala činnosť v 16,4 % celého Jankinho rečového prejavu.

Činnosť bez zmeny miesta tvorila 10,8 %. Jej slovná zásoba sa naďalej obohacuje o nové slovesá (*vyplašili sme, predať, dokončiť, spevnili sme, nasypala som, nezmožneme...*). Slovesné časy sú zastúpené všetky (len jedno futúrum je utvorené z nedokonavého slovesa). Podmieňovací spôsob sme v tomto mesiaci na nahrávkach nezaznamenali, ale rozkazovací spôsob sa rozšíril o ďalšie slovesá (*naber, rob, nechaj, odlož*). Vývoj tvorenia imperatívu ešte nie je dokončený, o čom svedčia skomolené tvary rozkazovacieho spôsobu (*rozdo mi = rozdrob mi, nestavuj = nestavaj*).

Naďalej sa rozširuje zoznam zvrtných slovík (*naberiem si, odlomil sa, sa hrá, bijem sa, vytrhávali si, ukazuje sa...*). Z kombinácií činnosť – činnosť sme zaznamenali limitné (*nejde pršať*) vyjadrujúce blízku budúcnosť a fázové *začala robiť*. Avšak sloveso *začať* využíva Janka aj ako plnovýznamové sloveso (*to nezačne*).

Používanie slovesných osôb z predchádzajúcich období sa zdokonaľuje.

Úplnou novinkou oproti predchádzajúcim obdobiam je používanie citosloviec a podstatných mien vo funkcii činnosti. V našom prípade je to zvukomalebná interjekcia, ktorá bola utvorená na základe napodobňovania zvuku vznikajúceho pri fúkaní (*fu-fu-fu*). Substantívom pomenúvajúcim činnosť je výzva *mať sa na pozore*, byť obozretný (*Dávaj pozor na tú dieru*). Z toho vyplýva, že Janke už nestačia na vyjadrenie činnosti na to určené slové druhy (slovesá), ale vypožičiava si aj slová z iných slovných druhov, ba dokonca si ich aj sama tvorí.

Činnosť so zmenou miesta z celkového počtu použitých jazykových prostriedkov predstavuje 5,6 %. V zastúpení slovík pohybu sa toho veľa nezmenilo. Vyskytujú sa všetky slovesné časy. Zo slovesných spôsobov sme okrem indikatívu zaznamenali jeden nový imperatív (*Stoj!*). Kondicionál sa v skúmanom materiáli nenašiel.

---

²⁰ Kondicionál sme už síce zaznamenali v 29. mesiaci (činnosť bez zmeny miesta), ale v skutočnosti išlo len o jeho zárodok, pretože podmienku Janka začala tvoriť, ale nepridala sloveso a výpoveď nedokončila (*ja by som*).

Zvratné slovesá pohybu sme zaregistrovali len so zvratným komponentom *sa* (*po-váľalo sa, točí sa*). Vyskytovali sa tu len dve slovesá s jedným modálnym slovesom (*nedá sa vložiť, nedá sa točiť*). V tomto mesiaci sme zaznamenali sloveso pohybu so slovesom označujúcim zmyslovú skúsenosť (*nejdem sa pozrieť; nevidíš, že ideme*).

Kvalitatívne novým javom je takisto použitie citoslovieč. Zo zvukomalebých citoslovieč sme zaregistrovali dve, z ktorých jedno nahrádza sloveso *skákať* (*Hop hop!*) a druhé sloveso *spadnúť* (*Bác!*). Vôľová interjekcia *Stop!* V našom prípade vyjadruje výzvu zastaviť a nahrádza imperatív *Stoj!*

Sémantická kategória činnosť je po predmetnosti druhá najrozšírenejšia. Z vyššie uvedených skutočností vyplýva, že činnosť bez zmeny miesta je nielen frekvencovanejšia, ale aj kvalitatívne pesterjšia ako činnosť so zmenou miesta.²¹ Kým v skorších mesiacoch ontogenézy Janka vyjadrovala základné činnosti, v neskorších už pomenúvala aj také, ktoré si vyžadovali vyššiu mieru abstrakcie.

Zo slovesných časov sme mali od začiatku skúmaného obdobia zastúpené všetky.

Pokiaľ ide o slovesný spôsob, najrozšírenejší bol indikatív (oznamovací spôsob). Imperatív (rozkazovací spôsob) bol spočiatku tvorený stále tými istými slovesami a najvýraznejší posun nastal vo veku 31 mesiacov. Napriek tomu, že sme kondicionál (podmieňovací spôsob) zaregistrovali už v 29. mesiaci, považujeme to len za začiatok v jeho utváraní, pretože výpoveď Janka nedokončila (bola bez slovesa). Skutočný podmienovací spôsob začala vyjadrovať až v 31. mesiaci v sémantickej kategórii činnosť so zmenou miesta, kde sa vyskytovala dvakrát. V kategórii činnosť bez zmeny miesta sme ho už po 29. mesiaci nezaznamenali.

Zvratné slovesá Janka používala od začiatku skúmaného obdobia. Posuny boli len v tom, že potom rozlišovala sémantiku nielen zvratného a nezvratného slovesa, ale aj rovnakého slovesa s odlišným zvratným zámenom (napr. *umývať sa, umývať si*).

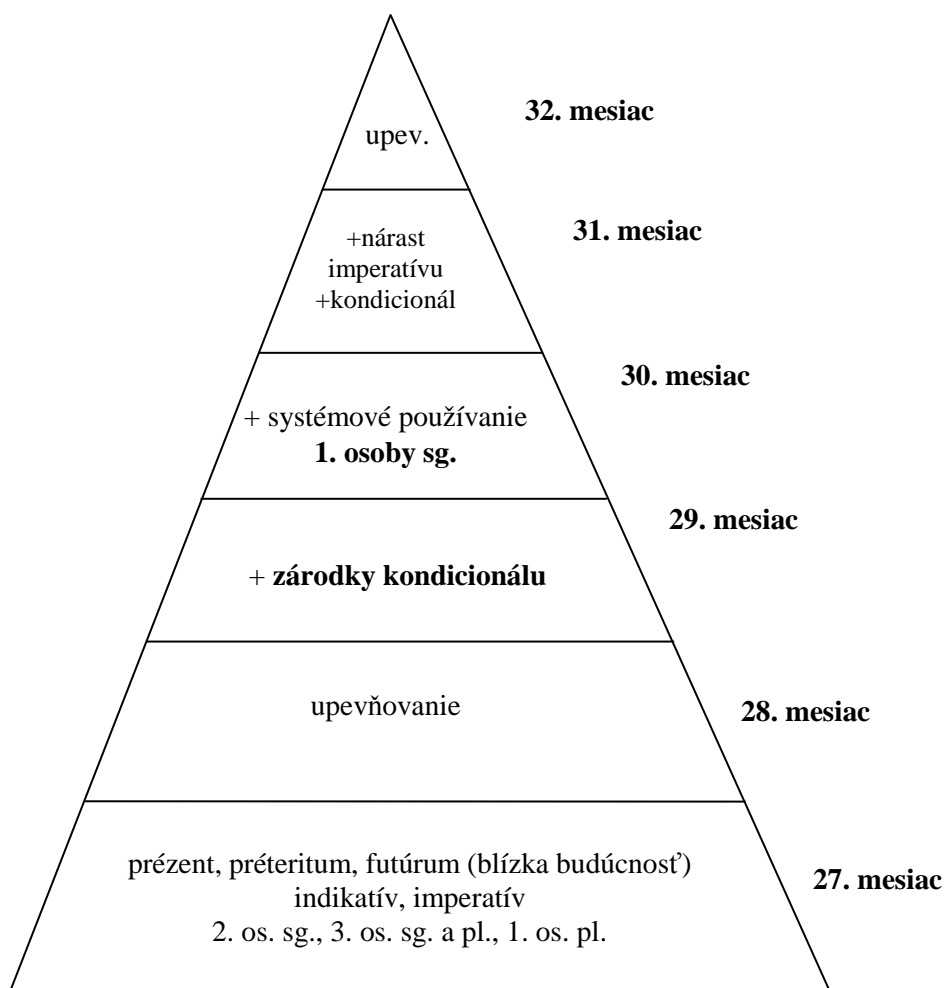
Plnovýznamovosť a neplnovýznamovosť sa vyjadrovala od 27. mesiaca tak, že plnovýznamové sloveso spájala s modálnym a limitným (*ísť*). V 28. mesiaci sme už zaznamenali aj fázové slovesá *zачаť, prestať*. Na slovese *zачаť* si v poslednom mesiaci uvedomovala rozdiel funkcií autosémantického a synsémantického slovesa.

Zo slovesných osôb bola na začiatku najrozšírenejšia 3. osoba singuláru, ktorá v niektorých situáciách postupne prenechávala miesto 1. osobe singuláru, keďže najprv Janka o sebe rozprávala len ako o nejakej ďalšej osobe.²² Najvýraznejšia zmena v používaní 1. os. sg. nastala v 29. až 30. mesiaci. Okrem týchto slovesných osôb používala aj ostatné, pravda, s výnimkou 2. osoby plurálu. Napriek tomu, že sme ju v DVD nahrávkach nezachytili, nemôžeme tvrdiť, že ju Janka nevie utvoriť. Väčšina situácií, ktoré boli kamerou zaznamenané, sa týkali buď len Janky, alebo ďalšej jednej osoby. Ak tam bolo viac ľudí, Janka k nim nerozprávala naraz, a preto ani nevznikla komunikačná potreba na použitie tejto slovesnej osoby.

²¹ V činnosti so zmenou miesta sa, hlavne v prvých mesiacoch, opakuje malé množstvo sloves s ich tvarovými variantmi.

²² Výskumy K. Horňákovej, S. Kapalkovej a M. Mikulajovej (2005) ukázali, že vo veku od 24 do 30 mesiacov používa dieťa raz 1. osobu sg. a inokedy svoje meno.

Zóny najbližšieho vývinu v gramatických kategóriách sloves:

2. Záver

Pri hľadaní odpovede na otázku, čo dieťa hovorí, sa zároveň pýtame na to, aké významové okruhy, resp. aké sémantické kategórie dieťa vyjadruje.²³ Najrozšírenejšou spomedzi nich vo všetkých skúmaných mesiacoch bola kategória *predmetnosť*, čo súvisí so zlomovým okamihom, keď u dieťaťa dochádza ku kríženiu vývinových línií myslenia a reči.²⁴ Začína chápať, že každá vec okolo neho sa nejako volá a súčasne sa na pomenovania týchto vecí začína aj pýtať, a tak zisťuje, že práve pomenovanie substantív je vhodným prostriedkom na ich rozlíšenie (Clauss – Hiebsch – Böttcher, 1970). V reči bola predmetnosť vyjadrená prevažne substantívami, pronomínami a numeráliami.

Druhou najfrekvencovanejšou sémantickou kategóriou bola *činnosť*, pri ktorej sme rozlišovali medzi vyjadrením činnosti bez zmeny miesta a činnosti so zmenou miesta (slovesá pohybu). Spravidla bola vyjadrená slovným druhom na to určeným, t. j. verbami, ale našli sme aj interjekcie a substantíva. Za najvýraznejší kvalitatívny posun v tomto období považujeme upevnenie používania 1. osoby singuláru a kondicionálu, ktorý súvisí s vyjadrovaním dejov nereálnych, ale za určitých podmienok potenciálne možných.

Uvedomujeme si, že závery výskumu získané zo vzorky jedného dieťaťa sa nemusia zdať relevantné. Naším cieľom však nebolo presne určiť vek, resp. mesiac, v ktorom sa určitá forma myslenia má prejavíť v reči, ale načrtnúť tzv. zóny najbližšieho vývinu. Ich kritériom nie je presný vek dieťaťa, ale postupnosť osvojovania si jazykových prostriedkov. Myslíme si, že napriek vekovej odlišnosti prejavov jednotlivých foriem sémantických kategórií u rôznych detí predsa len nastupujú v približne rovnakom poradí.

---

²³ Súbor devätnástich sémantických kategórií sme prevzali zo štúdie Jany Kesselovej (2008).

²⁴ „V istom okamihu (okolo dvoch rokov) sa vývinové línie myslenia a reči, dosiaľ idúce oddelene, križujú, vývinovo schádzajú a spôsobujú vznik celkom novej formy správania, ktorá je pre človeka tak charakteristická. (...) Dieťa v tej dobe uskutočňuje najväčší objav svojho života. Objavuje skutočnosť, že každá vec má svoje meno (...) reč stáva intelektuálnou a myslenie nadobúda charakter reči.“ (Průcha, 2004, s. 62)

Literatúra:

BÓTTCHER, Hans – CLAUSS, Günter – HIEBSCH, Hans: Psychológia detstva a dospievania. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. s. 108 – 129.

HORÁK, Emil: Východiská pre konfrontáciu predložkového systému slovenčiny s inými jazykmi. In: *Studia Academia Slovaca*. Bratislava: Alfa 1989, s. 167 – 183.

HORŇÁKOVÁ, Katarína – KAPALKOVÁ, Svetlana – MIKULAJOVÁ, Marína: Kniha o detskej reči. Bratislava: Slniečko 2005. 155 s.

KAPALKOVÁ, Svetlana: Vývin jazykových schopností po slovensky hovoriacich detí na základe Laheyovej teórie. Dizertačná práca. Bratislava: Pedagogická fakulta UK 2002. s. 1 - 32.

KESSELOVÁ, Jana: Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa. In: *Štúdie o detskej reči*. Ed. D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2008, s. 121 – 168.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. 3. vyd. Bratislava: Veda 2003.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 227 s.

PRŮCHA, Jan: Psychologie myšlení a řeči. Praha: Portál 2004. 135 s.

PŘÍHODA, Václav: Ontogeneze lidské psychiky I. Praha: SPN 1963, s. 151 – 202.